

Ristić–Kangrga (1928) nemaju ove riječi. Također je ne navodi ni T. Maretić u svom Jezičnom savjetniku koji je izašao 1924. Prvi su je – u Jugoslaviji – unijeli u rječnike Bakotić (1936) i Ristić–Kangrga (Nemačko-srpsko-hrvatski rečnik, 1936), zatim J. Abramović u svoj Francusko-hrvatski rječnik, 1937). Značajno je da je nema u Beličevu Pravopisu od 1950. (u kojem uostalom nema ni fudbala), niti u zajedničkom pravopisu od 1960 – ovdje, na str. 298. samo fudbal –, očito zato što riječ n o g o m e t nije pravopisni problem.

Rutzmer–Radmilovićev neologizam – ako zaista potječe od njega, u što se ovdje ne možemo upuštati¹⁹ – zapravo je kalk engleske riječi foodbal i plod je purističkih nastojanja, karakterističnih za tradiciju Srednje Evrope, gdje se u proširenju rječničkog blaga vrlo često daje prednost prevođenju tuđica. Ovom srednjoevropskom društvu pripada i njemački Fussball, poljska piłka nożna, češka kopaná, mađarski labdarugás, ali i novogrčki pódósfairon, dok svi ostali značajniji evropski jezici upotrebljavaju posredno ili neposredno preuzetu englesku riječ.

Hrvatska složenica n o g o m e t, međutim, ne odgovara potpuno engleskom foodball-u, kao na primjer njemački Fussball, nego varira drugi dio složenice pomoću glagolske osnove (metati/metnuti) i prelazi tako u sasvim drugi tip složenica. Najbliže n o g o m e t u stoji mađarski labdarugás, što znači »metanje loptom«, »loptomet« (labda = lopta, rugni = »metati«, -ás = sufiks), dakle isto nomen actionis. Čini mi se da to nije slučajno. Ali da se to provjeri, potrebna su pitanja proučavanja svih okolnosti postanka ove riječi.

FONEMSKA DISTRIBUCIJA I SEKUNDARNO A U SUVREMENOM HRVATSKOSRPSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

Josip Silić

U objašnjavanje fonoloških, morfonoloških i morfoloških pojava suvremenog hrvatskosrpskog književnog jezika naše školske gramatike unose suviše historizma. Tako, na primjer »Gramatika hrvatskosrpskoga jezika«, koje su autori Brabec, Hraste i Živković, na str. 178. objašnjava postanak oblika odnosnog pridjeva *požeški* ovako: »od požeg-ьski → požežьski → požežki → požeški«. Slično se objašnjavaju i ostali oblici odnosnih pridjeva: *muški*, *proročki* i dr. Iz toga izlazi da je svima njima, tj. odnosnim pridjevima ovoga tipa, zajednički morfem *-bski*, što, dakako, nitko ne poriče. Na str. 86. pak

¹⁹ Da zaista potječe od njega potvrđuju i riječi Franje Bučara koje Jerko Šimić objavljuje u Večernjem listu 7. 2. 1969.

doznajemo da samo određeni oblik pridjeva imaju: »a) prisvojni pridjevi na -ji, -čkī, -skī, -škī: dječji, mačji, junački, mučenički, hrvatski, srpski, slovenski, bogataški, siromaški i dr.«, iz čega se daje zaključiti da se i s pomoću -čki i -ški tvore odnosni pridjevi, pa su, prema tome, -čki i -ški posebni morfemi. Međutim, uzalud ćemo ih tražiti u popisu morfema za tvorbu pridjeva na str. 178–180.

Očigledno je da su autori spomenute gramatike bili zavedeni primjerima *junački, vraški, siromaški, borački, mučenički* i dr., u kojima se doista pojavljuju -čki i ški, ali to nisu posebni morfemi, nego samo varijacije morfema -ski. I oni su, dakle, napravljeni s pomoću morfema -ski, samo što je distribucija elemenata *k, g, h, c*, i dr. i *ski* uzrokovala drugačije transpozicije elemenata *k, g, h, c* i dr. Autori su problem pokušali riješiti sa stanovišta dijakronije, ali ih je pri konačnoj klasifikaciji pojava sinkronija prevarila. Evo kako sinkronija rješava tvorbu odnosnih pridjeva s pomoću morfema -ski:

1. pravilo: svi elementi (osim *k, g, h, c, č, ž, š, ć*) + *ski* → *ski*: *školski, gradski, ropski, hrvatski* i dr.
2. pravilo: *k, c, č* + *ski* → *čki*: *junački, borački, plivački* i dr.
3. pravilo: *g, h, ž, š* + *ski* → *ški*: *vraški, monaški, muški, pravaški* i dr.
4. pravilo: *ć* + *ski* → *čki*: *gospički, bihački* i dr.*

O ovakvu sinkronijskom pristupu jezičnoj problematici treba posebno voditi računa kada se pišu udžbenici za osnovnoškolske i srednjoškolske učenike, kojima izleti u povijest jezika, pri analizi njegova stanja, gotovo ništa ne pomažu, jer oni povijest jezika sustavno ne poznaju. O tome treba voditi računa i kad se pišu udžbenici za strance, jer strancima zadiranje u povijest jezika otežava njegovo svladavanje, a katkad ih i zbunjuje.

Spomenuo sam ovaj primjer da pokažem kako miješanje dijakronije i sinkronije pri proučavanju jezične problematike znade postavljati stupice u koje se ponekad vrlo lako upadne, a i da pokažem kako se problemi jezika dadu rješavati i bez osvrta na njegovu povijest. Na primjeru sekundarnog *a* pokušat ću pokazati kako takva analiza jezika, tj. analiza koja se zasniva na njegovu sinkronijskom statusu, u ovom slučaju analiza njegove fonološke problematike, može biti mnogo preciznija od analize koja se pri tom obično primjenjuje. Objašnjenje spomenute gramatike u vezi sa sekundarnim («nepostojanim») *a* ne zadovoljava jer ne ulazi u suštinu stvari: »Na mjestu takvoga *a*, koje se u zatvorenim slogovima čuva, a u otvorenim gubi, nije nekada u našem jeziku bio glas *a*, nego poluglas (tanki *b* ili debeli *ɓ*) koji je prešao u *a*. Taj glas nije, dakle, oduvijek bio u našem jeziku, nego je nastao u njegovu povijesnom razvoju« (str. 22).

* Slično je postupio S. Babić u »Pregledu gram. hs. jezika«. Šk. knjiga, Zagreb, 1966, str. 154.

Prije nego prijedem na analizu spomenutog problema, morat ću se ukratko zadržati na raspodjeli (distribuciji) elemenata u slogu. Poznato je, naime, da slog ima početnu (inicijalnu), središnju (centralnu) i završnu (finalnu) zonu, koje mogu biti popunjene na različite načine. Mogu biti popunjene sve tri zone (*rad*), samo početna i središnja (*ra-da*), samo središnja i završna (*or-mar*), samo središnja (*ra-di-o*). Prema tome, slog može biti bez početne i završne zone, ali ne može biti bez središnje. Osim toga, u početnoj i završnoj zoni mogu biti grupe elemenata (*grad, strah, mast*). Moja će daljnja analiza biti posvećena samo njima, tj. grupama elemenata, i to pretežno elemenata u kojima se pojavljuju sonanti u kombinaciji jednih s drugima i u kombinaciji s konsonantima.

Uzmimo najprije međusobne kombinacije sonanata (*m, n, nj, l, lj, r, v, j*) u početnoj zoni. Ako pokušamo kombinirati sonant *m* s ostalim sonantima, i to tako da *m* bude na prvom mjestu, opazit ćemo da se on može kombinirati sa svim drugim sonantima, osim sa *v*. Dakle, moguće su raspodjele *mn* (*mnogo*), *mnj* (*mnjenje*), *ml* (*mlad*), *mlj* (*mljeti*), *mr* (*mrav*), *mj* (*mjesto*), ali nije moguća raspodjela *mv* u početnoj zoni. Ostale su kombinacije mnogo ograničene: *n+j* (ali se onda poistovjećuje sa *nj*), *l+j* (ali se onda poistovjećuje sa *lj*), *rj* (*rješenje*), *vl* (*vlast*), *vlj* (*davljenik*), *vr* (*vrat*) i *vj* (*vjetar*). (Kombinacije *lj* i *nj* s ostalim sonantima nisu moguće.) Uzmimo sada konsonante i kombinirajmo ih sa sonantima, ali tako da na prvom mjestu bude konsonant. I tu su kombinacije ograničene, mada manje nego međusobne kombinacije sonanata. Ako pak pokušamo konsonante kombinirati sa sonantima, ali tako da na prvom mjestu bude sonant, opazit ćemo da takve kombinacije nisu uopće moguće. Pojavljuje se, doduše, kombinacija *rC* (*C* je oznaka za konsonant, a *S* za sonant), ali pri tom *r* nije više sonant, nego vokal: *rt*. Pored spomenutih kombinacija u početnoj se zoni mogu nalaziti i ovakve kombinacije *CCS* i *CSS* (prilično ograničene): *str* (*strah*), *zbr* (*zbroj*), *smr* (*smrad*), *svl* (*svladati*) i dr. Ali nije moguća kombinacija *CSC*, osim ako *S* nije *r* (pri čemu ono, opet, nije sonant, nego vokal: *prst, Trst, hrt, vrt* itd.). Ovdje *r* više nije sastavni dio grupe elemenata u početnoj zoni, nego je pripao središnjoj zoni, dakle zoni koja je i »predviđena« za vokale. Čak se ono, tj. *r*, može pojavljivati i bez početne i završne zone: *r-da*. Što se u ovakvoj kombinaciji (*CSC*) na mjestu *S* ne pojavljuju i drugi sonanti, na primjer *m* i *l*, to samo pokazuje da u našem jeziku središnju zonu može, osim vokala, zauzimati još samo *r*, tj. samo ono može biti »vokalsko«.

Kao što smo vidjeli, u početnoj se zoni sloga mogu nalaziti kombinacije *SS*, *CS*, *CCS*, *CSS* i dr. Međutim, u završnoj zoni takve kombinacije (uključivši i kombinaciju *CC*) nisu moguće (osim *st, št, zd* i *žd: most, mošt, grozd, dažd*). Prije nego prijedem na daljnju analizu grupa elemenata u završnoj zoni, osvrnut ću se na strukturu nominativa i genitiva singulara imenica muškog roda (riječ je o imenicama muškog roda koje završavaju konsonantom). Ge-

nitivni je morfem takvih imenica *-a*, a nominativni *-Ø* (multi morfem). Do »nominativnog« korijenskog morfema možemo doći uz pomoć »genitivnog« korijenskog morfema, i to tako da genitivnom obliku odstranimo afiksalni morfem *-a*: *čovjek - a*, *grad - a*, *stol - a* itd. Korijenski ću morfem nazivati morfem₁, a afiksalni morfem₂. Pri tom želim reći to da se morfem₁ iz genitivnog oblika poistovjećuje s morfemom₁ iz nominativnog oblika: *čovjek-a* *čovjek*. Tako će morfem₁ oblika *starca*, *nokta*, *naramka*, *patka* (*pátak*) glasiti *starc*, *nokt*, *naramk*, *patk*. Ovamo ubrajamo i oblike pridjeva i participa muškog roda (*dobr-a*, *kreph-a*, *rekl-a*, *mogl-a* i dr.), samo što kod njih morfem₁ »vadimo« iz oblika ženskog roda. (Kod pridjeva možemo provesti isti postupak kao kod imenica, tj. morfem₁ možemo »vaditi« iz genitivnog oblika muškog roda: *dobr-a* *čovjek-a*.) Tako smo dobili slogove s grupom elemenata u finalnoj zoni koje nisu svojstvene fonološkom sustavu suvremenoga hrvatsko-srpskog književnog jezika. Prema tome, takve se grupe (da bi se integrirale u fonološku strukturu toga jezika) moraju razbiti sekundarnim *a*: *starac*, *nokat*, *naramak*, *patak*, *dobar*, *krepek*, *rekal* (→ *reka*o), *mogal* (→ *moga*o). U primjerima *kobac - kopca*, *sladak - slatka*, *nizak - niska*, *težak - teška* i dr. treba voditi računa o morfemima $\left[\begin{array}{c} \text{SLA}^{\text{D}} \\ \text{T} \end{array} \right]$, $\left[\begin{array}{c} \text{KOP}^{\text{B}} \\ \text{P} \end{array} \right]$, $\left[\begin{array}{c} \text{NIZ}^{\text{Z}} \\ \text{S} \end{array} \right]$, $\left[\begin{array}{c} \text{TEŽ}^{\text{Z}} \\ \text{S} \end{array} \right]$ i dr., i to tako da se pri »razbijanju« grupe elemenata sekundarnim *a* uzima u obzir alo-morf s ozvučenim završetkom, tj. *SLAD-*, *KOB-*, *NIZ-*, *TEŽ-* i dr. To se događalo, u određenom razdoblju razvoja našeg jezika, i s genitivom plurala imenica muškog, ženskog i srednjeg roda (tada kada je genitiv plurala određenih imenica završavao nultim morfemom): *rukovodile* → *rukovòdilāc(ā)*; *mark* → *mārāk(ā)*, *starc* → *stārāc(ā)*, *dobr* → *dobār(ā)* itd. Iz istih je razloga došlo do razdvajanja finalnih grupa elemenata u drugim primjerima, npr. u *jesam*.

Danas se, međutim, u genitivu plurala imenica ženskog roda (koje u nominativu singulara završavaju morfemom *-a*) pojavljuju i oblici bez sekundarnog *a*: *mārkā*, *bōmbā*, *mājkā*, *žēnkā* i dr. Čak su i neobični oblici sa sekundarnim *a*: *bōmābā*, *mājākā*, *čeg̀taljākā*, *žēnākā* i dr. (Uz njih se pojavljuju i oblici s genitivnim morfemom *-i*: *mājkī*, *bōmbī*, *čeg̀taljkī* i dr., koji se nisu morali razdvajati sekundarnim *a* jer u njima nikada nisu dolazile finalne grupe elemenata o kojima je riječ. Tako je i s imenicama muškog roda s genitivnim morfemom *-i*: *nòktī*, npr.). Zašto se danas u genitivu plurala imenica ženskog roda sve češće nameću oblici bez sekundarnog *a*? Zato što u svijesti govornog subjekta više nije slog s finalnom grupom elemenata, nego slog s inicijalnom grupom elemenata (*mā-čkā*) ili je pak grupa o kojoj je riječ razdvojena slogorazdjelom (*māj-kā*). Ne nameću se, dakle, oblici *ma-jk(ā)*, *ma-rk(ā)*, *ma-čk(ā)* i sl.

U našem jeziku ima riječi s navedenim finalnim grupama: *moment*, *element*, *student*, *jogurt*, *pakt*, *akt*, *indeks*, *subjekt*, *objekt*, *start*, *kvar*t i dr. Kako vidimo, sve su to strane riječi. Neke se od njih pojavljuju u našem jeziku i s

razdvojenim finalnim grupama, npr. *elemenat*, *momenat*, *fakat*, *subjekat*, *objekat* itd. To se, naravno, događa pod utjecajem fonološkog sustava našeg jezika koji ne »trpi« finalne grupe elemenata. Za njih kažemo da su integrirane u fonološku strukturu našega jezika, a za oblike bez sekundarnog *a* kažemo da nisu potpuno integrirani u fonološku strukturu našeg jezika. U oblicima se genitiva plurala i integriranih i neintegriranih oblika takvih imenica gotovo redovito pojavljuje sekundarno *a*: *elemenata*, *subjekata*, *indekasa*, *fakata*, *akata*, *studenata*, *asistenata* itd. Usporedimo li nominativ singulara i genitiv plurala imenica *starac*, *naramak*, *nokat* i sl. (genitiv plurala: *staraca*, *naramaka*, *nokata* i sl.) s nominativom singulara i genitivom plurala imenica o kojima je bilo govora (*fakt*, *subjekt*, *element* – *fakata*, *subjekata*, *elemenata*), odgovorit ćemo na pitanje: zašto su takve imenice djelomično integrirane u fonološku strukturu našeg jezika. Pojavljuju se, doduše, i oblici *jogurat*, *indekas*, *studenat* i dr., ali su oni stilistički markirani. Međutim, to ne znači da prije ili kasnije ne moraju biti »gramatikalizirani« i postati ono što su postali oblici *elemenat*, *subjekat*, *fakat*, *akcenat* i dr.

Mislim da ovakva analiza fonološke problematike suvremenog hrvatsko-srpskog književnog jezika, koja isključuje »pomoć« povijesti, daje mnogo čistije rezultate.

UPRAVNI ODBOR MATICE HRVATSKE O JEZIKU

Potkraj 1967. pojavile su se dvije knjige »Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika« koji priređuju uređivački odbori Matice hrvatske u Zagrebu i Matice srpske u Novom Sadu, odnosno u Beogradu. Prve dvije knjige prikazale su u latiničkom izdanju građu slova od *A* do *K*, u ćirilskom izdanju građu od *A* do *K* (*kosište*) po ćirilskom redu slova. Rječnici su u hrvatskoj javnosti podvrgnuti oštroj kritici, koja se može uglavnom sažeti u osnovni prigovor da i latinički i ćirilčki Rječnik prikazuju hrvatskosrpski književni jezik unitaristički, ne uzimajući u obzir postojanje njegovih dviju varijanata, hrvatske i srpske.

Da bi se raspravilo to pitanje, 4. i 5. siječnja 1969. sastale se u Zagrebu delegacije obadviju Matice sa zadatkom da za iduće četiri knjige postave nove kriterije za uređivanje Rječnika. Nakon dvodnevne diskusije postignuto je zajedničko gledanje na spomenuti problem, te su dane nove instrukcije uredništvima Rječnika. O tim zaključcima obavijestit ćemo naše čitaoce u idućem broju Jezika, a u ovom broju donosimo potpuni tekst uvodnog izlaganja na sastanku, koje je u ime Upravnog odbora Matice hrvatske pročitao predsjednik Matice hrvatske prof. dr Hrvoje Iveković.